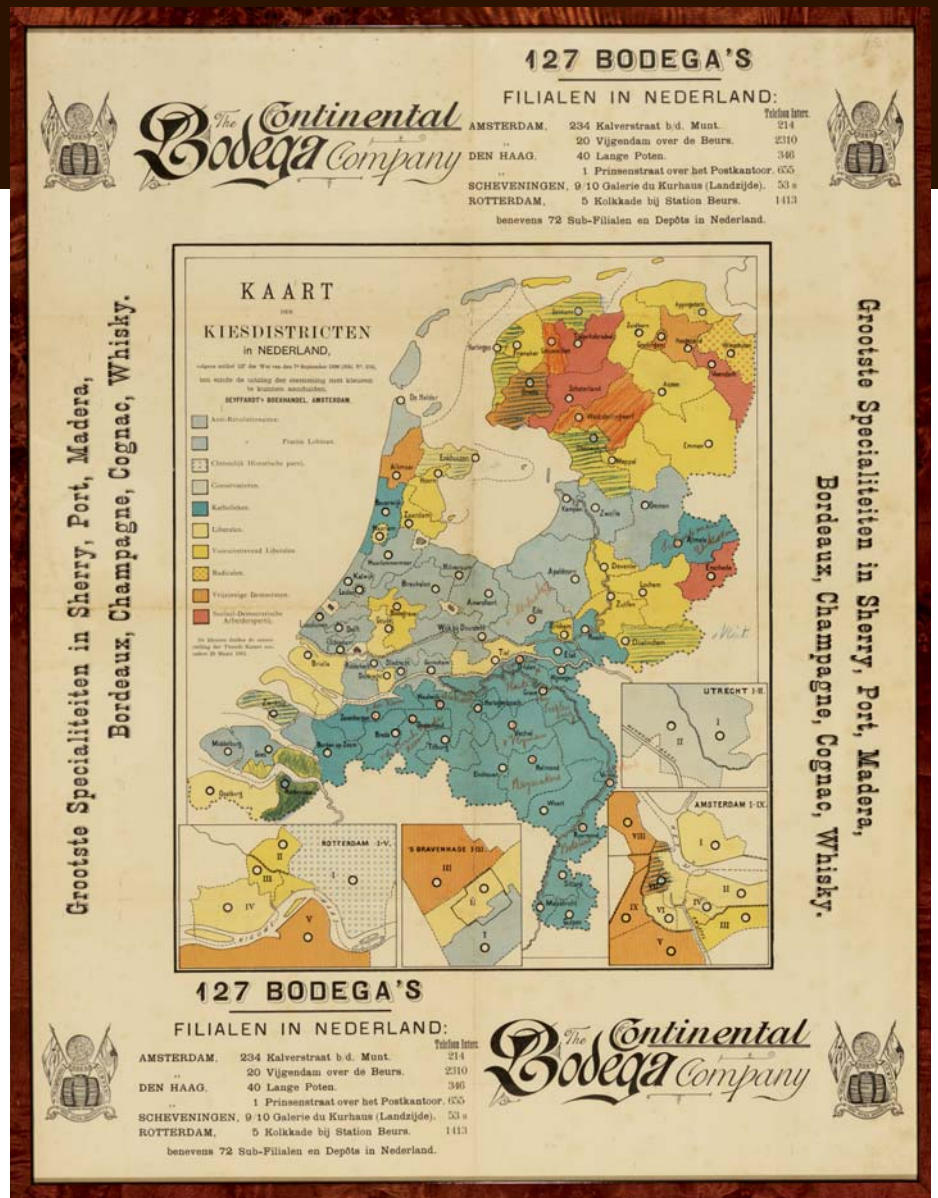

Aan de interpretatie van een kaart van verkiezingsuitslagen zitten haken en ogen. Tegenwoordig wordt kiesgedrag ook vaak geïnterpreteerd op basis van enquêtes onder steekproeven. Maar ook hieraan kleven bezwaren. Combinaties van beide kunnen uitkomst bieden. Het moment is eraar: de electorale krachtverhoudingen in ons land ondergaan een structurele wijziging.

Zin en onzin van de electorale kaart

Het is voor geografen een beetje gek zich zorgen te maken over de zin van een kaart. Karteren: altijd goed toch? Zelfs bij de berichten over de verkiezingsuitslag in de media staat tegenwoordig al gauw een kaartje. En dan is er nog een fraaie thematische atlas verschenen die de geschiedenis schetst van de Tweede Kamerverkiezingen over ruim anderhalve eeuw (zie het signalement op pagina 45). Het is een plezier deze *Verkiezingen op de kaart 1848-2010* door te bladeren. Maar de atlas onderstreept de twee vragen die je bij het karteren van verkiezingsuitslagen kunt stellen. Wat is de relevantie van de geografische herkomst van

de stemmen voor zo'n collectieve beslissing als een verkiezing? En in hoeverre kan de kaart kiezersvoorkeuren helpen verklaren?

Beslissing

In een moderne democratische verkiezing staat geheimhouding voorop. En met reden: de kiezer moet vrijuit zijn stem kunnen uitbrengen. De samenstelling van het betreffende bestuurscollege wordt bepaald door het optellen van al die geheime stemmen. Waarom zouden we de achtergronden van de kiezers willen weten? Een kaart vertelt iets over de geografische herkomst van kiezers, maar voor de uitslag maakt dat verder niet

uit. Wellicht heeft een kaart nog enig nut in geval van een districtenstelsel, waarbij de stembusstrijd bestaat uit een hele serie gevechten die elk binnen de eigen geografische grenzen worden beslecht. In Nederland is zo'n stelsel in 1918 vervangen door een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Er wordt nu op lijsten gestemd die de steun van een deel van het electoraat winnen en in die mate zetels verwerven.

Het is veelzeggend dat tot het verschijnen van de verkiezingsatlas een op gemeentelijk niveau gedifferentieerd beeld van de uiterst belangrijke verkiezingsuitslag uit 1918 ontbrak. Voordien waren nauwkeurige uitslagen

Een vroege verkiezingskaart uit 1897 met aantekeningen van een direct betrokkene, uitgegeven door een specialist in sherry en andere alcoholica.

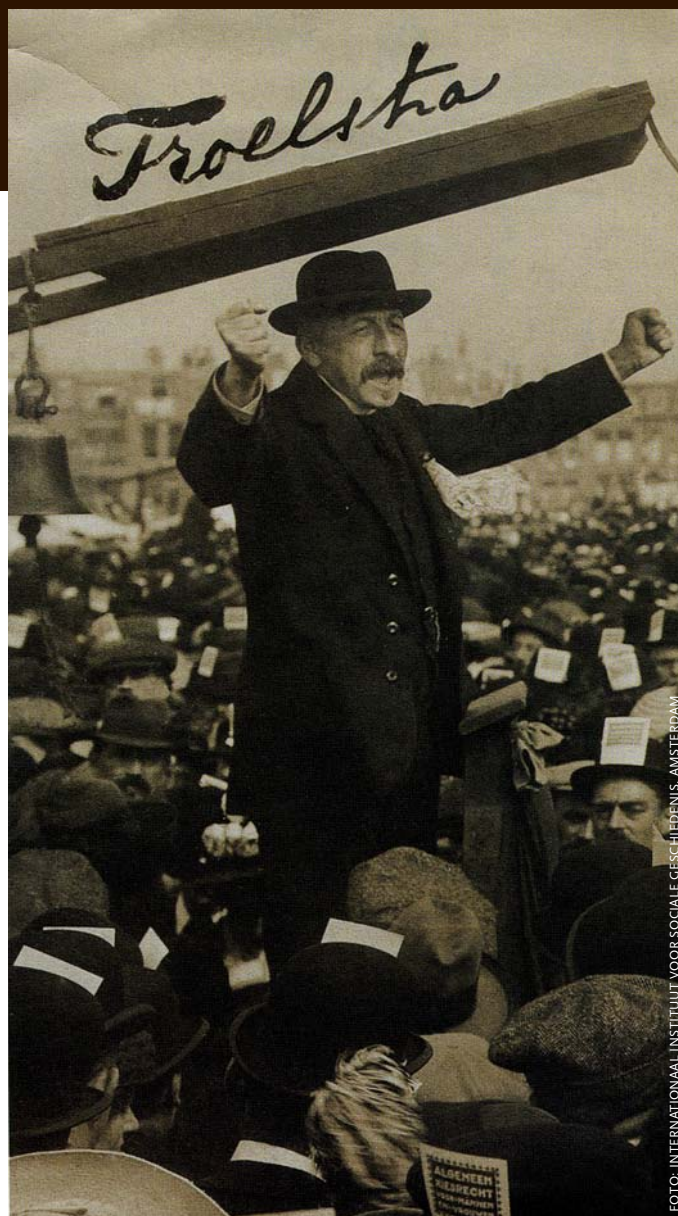
voor alle 100 districten voorhanden. De grote steden waren in meerdere districten verdeeld en op het platteland vormden verscheidene gemeenten een district. Maar in 1918 telde eigenlijk alleen de landelijke uitslag. De plaatselijke uitkomsten werden haastig op krantenredacties bijeengegaan en niet altijd erg nauwkeurig in de openbaarheid gebracht. Op grond van de krantenverslagen is geen betrouwbare uitslag te reproduceren. In de atlas staat nu een kaart van de grootste partij in elke gemeente op grond van gemeentelijke uitslagen die zijn teruggevonden in de archieven van de SDAP. Voor een partij, en zeker een die zo afhankelijk was van de mobilisatie van nieuwe kiezers als de SDAP, was het natuurlijk van groot gewicht te weten waar zijn kiezers woonden, al was het maar met het oog op de volgende campagne. Ook zal men gehoopt hebben iets wijzer te worden over de verklaring van het stemgedrag.

Kaarten en surveys

Het kiesgedrag won aan gewicht naarmate partijen belangrijker werden in het politieke proces, en naarmate een steeds groter deel van de bevolking mocht meestemmen. Aanvankelijk werden kaarten van uitslagen gerelateerd aan kaarten van de spreiding van andere factoren om zo het kiesgedrag te kunnen interpreteren. André Siegfried deed dat voor het eerst bij de verkiezingen voor de Franse Assemblée in Normandië, Bretagne en omstreken tijdens de Derde Republiek. Uit wetenschappelijke interesse, maar ook als kandidaat voor een zetel in die streek. Hij verloor diverse malen en leerde van zijn analyse waarom dat zo was. Zijn boek, *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*, verscheen in 1913 en geldt nog steeds als een passend begin van een rijke traditie van electorale geografie.

In de jaren 60 heeft de politicoloog Stein Rokkan in Noorwegen bijzonder fraai onderzoek in deze lijn verricht. Daarna waren Angelsaksische geografen op dit gebied actief: eerst Kevin Cox en wat later Peter Taylor, Ron Johnston en John Agnew (over Italië). Johnston heeft zich verdienstelijk gemaakt door enquêtes en uitslagen te combineren en de effecten van alternatieve kiesstelsels te bestuderen.

Tussen de wereldoorlogen werd in de Verenigde Staten een begin gemaakt met surveys, waarbij de bevolking steekproefs-

Troelstra spreekt in 1912 de demonstranten toe op de tweede Rode Dinsdag in Den Haag. Rode Dinsdag was een betoging voor algemeen kiesrecht die op Prinsjesdag werd gehouden.

FOTO: INTERNATIONAAL INSTITUUT VOOR SOCIALE GESCHIEDENIS, AMSTERDAM

gewijs wordt gevraagd naar haar politieke preferenties en stemintenties. Die worden vervolgens in verband gebracht met verklarende factoren waarover bij dezelfde individuen informatie is ingewonnen. In de VS werd dit kiezersonderzoek ontwikkeld door commerciële bureaus, als onderdeel van de bestudering van consumentengedrag. De surveys werden uitgevoerd vóór de verkiezing en moesten de partijen en kandidaten ondersteunen in hun campagne. Dit type onderzoek kreeg later ook een plaats in de academische wereld en nam daar een hoge vlucht.

Kiezersonderzoek werd ooit ontwikkeld door commerciële bureaus en geadopteerd door de wetenschap

In Nederland werd vlak na 1945 een voorzichtig begin gemaakt met politieke vragen binnen het commerciële marktonderzoek. Vanaf de jaren 60 nam dit met de grotere beweeglijkheid van de kiezers sterk toe. De meest recente loot aan deze stam is de continue peiling van de stemming onder het electoraat met online enquêtes door Maurice de Hond, ooit begonnen als sociaal geograaf. Binnen de academische wereld werd begin jaren 70 een consortium gevormd van politicologen, dat met steun van de NWO bij Tweede Kamerverkiezingen een nationaal verkiezingsonderzoek hield met uitvoerige informatie over een steekproef van potentiële kiezers. Dit maakte complexe analyses over hun politieke preferenties en hun achtergronden mogelijk. In de loop ter tijd verscheen een reeks boeken en artikelen gebaseerd op deze datasets.

Verklaring kiesgedrag

Wat is nu de zeggingskracht van een serie verkiezingskaarten vergeleken met de analyse van een verzameling datasets gebaseerd op

FOTO: BERT SPIERTZ/HOLLANDE HOOGHE

2 maart 2011: stembureau op Centraal Station Amsterdam in Grand Café eerste klas.

individuele vraaggesprekken? Bij het verschijnen van de verkiezingsatlas organiseerde de Kiesraad een bijeenkomst waarin ook deze vraag aan de orde kwam. De Leidse politoloog Joop van Holsteyn verwelkomde de atlas onder andere omdat de kaarten gegevens bevatten over het echte kiesgedrag van de kiezer, terwijl surveys vragen naar intenties of naar eerder uitgebrachte stemmen. Bovendien kan de atlas ons informeren over verkiezingen waarover geen vraaggesprekken beschikbaar zijn. Hij maakte daarbij wel een belangrijk voorbehoud.

Uitslagen komen alleen in de vorm van aggregaten beschikbaar – in Nederland doorgaans per partij en opgeteld tot minstens het niveau van een stembureau en per gemeente. Wie naar verklaringen voor de uitslagen zoekt, moet de veronderstelde achterliggende factoren (bijvoorbeeld onderwijsniveau, inkomen, beroepsgegevens, godsdienstige samenstelling) aggregaten voor dezelfde eenheden. De samenhangen hebben dan betrekking op de mate waarin die factoren matchen met het kiesgedrag in elke teeleenheid. Maar we weten daarmee nog niets over de samenhang op individueel niveau. Wie daarover toch conclusies trekt – en dat gebeurt nogal eens – maakt zich schuldig aan de ‘ecologische fout’ (bekend sinds 1950). Voor de verklaring van het kiesgedrag moeten we ons volgens Van Holsteyn verlaten op surveys die zich wel op individuen richten.

Met deze methode is ontegenzeggelijk

flinke vooruitgang geboekt. Toch zijn bij de resultaten van de surveys ook kanttekeningen te plaatsen. Ten eerste meten surveys niet de echt uitgebrachte stemmen, maar intenties of voorkeuren op een ander moment dan dat van de verkiezing. Ook is het steeds lastiger om voldoende kwalitatief goede vraaggesprekken te houden met mensen in een representatieve steekproef. Daarbij komt dat de kiezer hier wordt opgevat als een vrij individu die los van zijn verbintenissen en inbedding in een bepaalde omgeving zijn keuze bepaalt. In de praktijk werkt het niet zo. Een blik op de verkiezingskaarten zegt al genoeg. Altijd weer vertonen ze bijvoorbeeld patronen waarbij partijtradities een rol spelen of de nabijheid tot de woonplaats van een voor-aanstaand politicus. Op de kaart met de lokaal grootste partijen in 2010 valt de sterke positie op van de Partij van de Arbeid in het Noorden, en de lokale suprematie van de Socialistische Partij in enkele gemeenten in

Ondanks de nationalisering van de politiek zijn er nog steeds uitgesproken lokale patronen

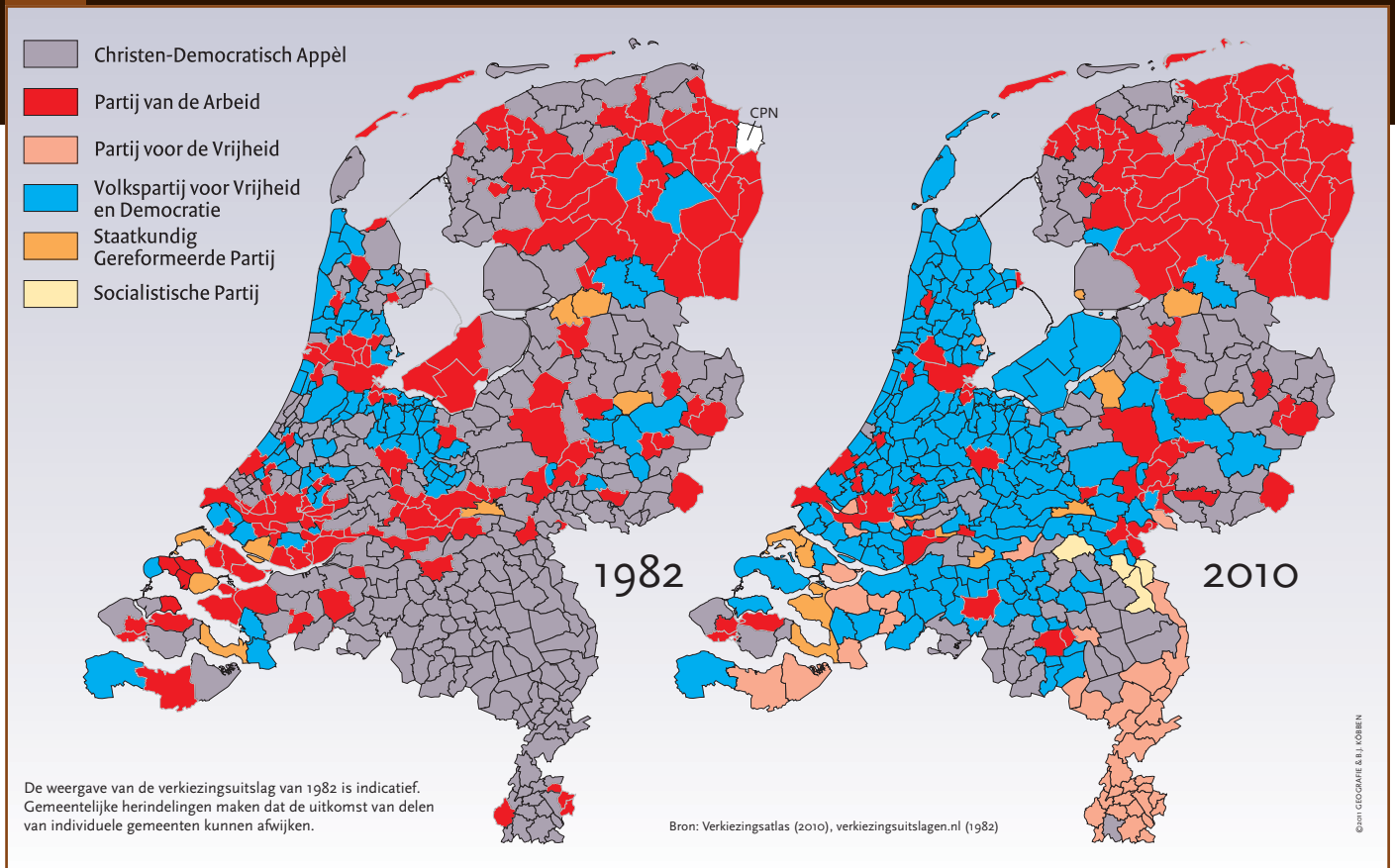
Noordoost-Brabant, waar oud-leider Jan Marijnissen woont. De verkiezingskaart suggereert dus interpretaties die niet af te leiden zijn uit de individuele informatie in kleine steekproeven.

Som van verklaringen

Wat kunnen we dan wel en niet wijzer worden van een kaart met verkiezingsuitslagen? Deze biedt ook in samenhang met kaarten van andere verdelingen geen afdoende verklaring voor kiesgedrag. Individuele kenmerken van kiezers spelen daarin kennelijk een grote rol. Zij zorgen samen met andere factoren voor de geaggregeerde uitslag op de kaart. De afzonderlijke componenten kunnen we niet puur op basis van kaarten achterhalen. Maar we kunnen mogelijk wel door slimme combinaties van kaart- en surveyanalyses tot een meer genuanceerde verklaring van kiesgedrag komen.

Naast het effect van individuele kiezerskenmerken komen dan ook andere verklaringen aan het licht. Ten eerste de van verkiezing tot verkiezing optredende veranderingen in de nationale politieke arena, die leiden tot overall optredende verschuivingen in de aanhang van de verschillende partijen. Maar er zijn ook geografisch specifieke veranderingen.

Sommige betreffen directe ruimtelijke effecten in verkiezingstijd. Denk aan het effect van campagnes in het land (de rondrijdende bus met partijkopstukken, de acties van plaatselijke afdelingen). Neem ook het *friends-and-neighbours-effect*, de extra steun die kandidaten in hun eigen omgeving krijgen. Voorkeursstemmen zijn de laatste jaren weer meer in de aandacht gekomen. Zouden de extra steun voor Fortuyn in Rotterdam en die voor Wilders in Limburg en vooral Venlo niet minstens voor een deel op dat mechanisme berusten? Verder blijkt steeds weer dat politieke partijen zich voegen in tradities die vaak een geografisch specifiek karakter hebben. In Nederland is dat bijvoorbeeld zichtbaar bij de verschillende christelijke groeperingen in de *bible belt* van Zuidwest- naar Noordoost-Nederland. Dat geografisch specifieke karakter van de traditie leidt ook tot extra steun voor de betreffende partij daar. Hetzelfde geldt voor gebieden waar een partij toch al sterk is en waar telkens dezelfde boodschap wordt gehoord en in de onderlinge communicatie wordt bevestigd. Onder bepaalde voorwaarden kan dit overigens ook

tot extra koppige stellingname in tegenovergestelde richting leiden.

In de woorden van Sjoerd de Vos, die hierop in 1997 promoveerde: de omgeving telt. Hoe zwaar die telt, moet uit de voorgestelde combinatie van analyses blijken.

Atlas

Het Nederlandse electorale landschap wordt behalve door een toenemende volatilititeit ook gekenmerkt door verkiezingskaarten die over langere perioden redelijk stabiel blijven. De verklaring daarvoor moeten we zoeken in het gezamenlijk effect van individuele en omgevingskenmerken. Het is de kunst ze zo goed mogelijk uit elkaar te houden en naar de meest plausibele mix te zoeken. Het is curieus dat ook de hedendaagse volatilititeit zich vooral in bepaalde delen van het land voordoet (het voormalige katholieke Zuiden en daarnaast in en vooral om de grote steden). Ook een volatiel milieu kent zijn specifieke achtergrond.

De nu verschenen atlas nodigt ertoe uit de eerder geopperde fasering van het Nederlandse electorale landschap verder uit te breiden. Tot nu toe bestond deze uit drie fasen. Elke fase heeft een eigen grondpatroon met varianten per verkiezing. Vanaf de eerste significante kiesrechtuitbreiding in 1888 tot 1918, een tweede van 1918 tot en met 1963, en een derde van 1963 tot 1986. In de eerste periode vestigden de opkomende partijen zich in bepaalde delen van het land terwijl ze

vochten om en zich verbonden met een zich uitbreidend electoraat. Per 1918-1922 waren de partijen volgroeid en het electoraat compleet (in 1922 traden de vrouwen toe). Het partijstelsel bevroor, het partijlandschap stabiliseerde. Na 1963 nam de ongedurigheid toe. Nederland veranderde in politiek opzicht van het meest onbeweeglijke tot het meest veranderlijke land in de westerse wereld.

De atlas toont beelden in de allereerste fase van democratiserend Nederland vanaf 1848, toen van partijvorming in den brede nog geen sprake was. Geheim waren de verkiezingen onder het minieme electoraat nog allerminst. Men vulde thuis al dan niet de verkiezingsbiljetten in. De atlas toont ook momentopnamen van de eerste grootscheepse inbraken in het bestaande partijstelsel door de LPF en de PVV in de laatste tien jaar. Eind jaren 80 leek het er nog op dat het Nederlandse partijstelsel een nieuwe evenwicht bereikte rond de grote drie, met de PvdA als

de grotestadspartij, de VVD als de vertegenwoordiger van suburbaan Nederland, en het CDA als de partij voor het platteland (kaarten boven). Anno 2011 staat het uit de verzuilingsperiode overgeërfd partijstelsel veel nadrukkelijker ter discussie. Dat zal onmiskenbaar tot een nieuwe fase in de evolutie van de electorale kaart van Nederland leiden. Een plausibele schets daarvan is de voornaamste actuele opgave van de electorale geografie.

Die opgave wordt bemoeilijkt door wijzigingen in de organisatie van de verkiezing: vanwege de ruimere mogelijkheden om buiten het eigen stembureau te stemmen, verwatert de verhouding tussen uitslagen en woonadressen. Verdere complicaties vloeien voort uit veranderende leefwijzen die gepaard gaan met grotere mobiliteit. Ten slotte is er het nog onduidelijke effect van *social media*: dempen zij het nationaliserende effect van de gevestigde media? Voegen zij een ongrijpbare context toe of voegen zij zich toch min of meer naar bestaande verbanden, versterken die zelfs wellicht? Wie de toekomstige electorale kaart van Nederland wil schetsen, zal bij de interpretatie van de electorale patronen ook met deze kwesties te stellen krijgen. •

Bron

- Passchier, N.P. & H.H. van der Wusten 1990. The electoral geography of the Netherlands in the era of mass politics, 1888-1986. In R.J. Johnston, F.M. Shelley & P.J. Taylor (eds.) *Developments in Electoral Geography*. Routledge, London.

Zwevende kiezers zitten vooral in het voormalig katholieke Zuiden en de grote steden